

Трач Ю. В.,
кандидат педагогічних наук, доцент
Київського національного університету культури і мистецтв

СПІВВІДНОШЕННЯ ПРОЦЕСІВ МОДЕРНІЗАЦІЇ, ВЕСТЕРНІЗАЦІЇ І ГЛОБАЛІЗАЦІЇ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У статті зроблено спробу проаналізувати співвідношення процесів модернізації, вестернізації і глобалізації як домінуючих тенденцій суспільного розвитку, їх природу, сутнісні характеристики, а також вплив на людину і суспільство.

Ключові слова: модернізація, глобалізація, вестернізація, суспільний розвиток.

В статье сделана попытка проанализировать соотношение процессов модернизации, вестернизации и глобализации как доминирующих тенденций общественного развития, их природу, сущностные характеристики, а также влияние на человека и общество.

Ключевые слова: модернизация, глобализация, вестернизация, общественное развитие.

This paper attempts to analyze the correlation process of modernization, westernization and globalization as the dominant tendencies of social development, their nature, essential properties and the impact on people and society.

Key words: modernization, globalization, westernization, social development.

Прискорені темпи суспільного життя, збільшене відчуття невизначеності перед прийдешнім майбутнім, загостреність міжнародної ситуації та наявність глобальних небезпек в її розвитку потребують сьогодні системного звернення до розуміння буття. Сучасна цивілізація характеризується безліччю проблем і протиріч, серед яких, зокрема, зміна структурної організації людських спільнот і темпів соціального розвитку та його неоднорідність на рівні загальної історії, що виявляється або як плідна взаємодія країн, народів, культурно-історичних типів і цивілізацій, зведених у якусь цілісну структуру, або як форсоване прагнення до домінування однієї або кількох країн, які використовують ресурси системи у власних інтересах, знижуючи життєстійкість загальної структури, або як антагоністичний конфлікт, «битва цивілізацій», здатна призвести до руйнування системи. Крім того, неадекватне, поверхневе розуміння тенденцій розвитку сучасної цивілізації зумовлює необхідність вирішення практичних завдань у сфері переведення спонтанного процесу саморозвитку нової реальності в керований з боку суспільства процес його прогресивного розвитку. Досягнення цієї мети дає можливість не тільки адаптувати конкретний соціум до зростаючого потоку змін, а й забезпечити застосування інноваційних технологій з освоєння якісних зрушень у різних сферах суспільної свідомості.

У сучасних численних дослідженнях, що осмислюють систему міжнародного розвитку і перспективи міждержавних взаємодій, тема глобалізації міцно займає перші

позиції, а кількість відповідних праць про глобалізаційну проблематику останнім часом невпинно зростає. Феномен глобалізації піддається рефлексії в межах культурології і філософії культури стосовно подальшої долі західної цивілізації, робляться спроби переосмислити методологічні підходи до аналізу культурних процесів з урахуванням глобалізаційного розвитку сучасного світу. Однак через свою міждисциплінарність глобалізація потребує різнобічного розгляду, що зумовило різні напрями досліджень. У соціокультурній сфері проблеми глобалізації розглядаються такими вченими, як Р. Робертсон, Е. Гідденс, С. Хантінгтон, Ю. В. Яковець та багато інших.

Що стосується процесів модернізації, то досить велика кількість наукових досліджень, в яких з різних сторін подається опис модернізаційних процесів, свідчить як про наявність певного розброду в методологічних підходах і технологіях опису процесу соціальної модернізації, так і про необхідність системного аналізу і визначення інтегративних тенденцій розвитку подальшого дослідження. Зокрема, модернізацію як цивілізаційний процес розглядали І. Л. Горовіц, С. Хантінгтон та інші. У працях Е. Дюркгейма, М. Вебера, Я. Вайнсберга мова йде про змістовну трансформацію соціокультурної сфери у контексті переходу від традиційного до нетрадиційного суспільства, висловлені в різних філософських аспектах. Такі класики філософії історії, як Г. Спенсер, А. Дж. Тойнбі, К. Ясперс та інші предметом своїх праць зробили гранично можливий дискурс вивчення модернізаційних процесів у суспільстві. Помітний внесок у розуміння трансформаційних перетворень єдиного світу-системи чи світу-економіки зробили І. Валерстайн та інші. Якісно нове бачення проблеми модернізаційних процесів на різних стадіях еволюційного розвитку суспільства властиве працям М. М. Моїсеєва.

Вивчення різних інтеграційних процесів, які тією чи іншою мірою розкривають зміст вестерн-ідеології та її впливу на суспільне життя, міститься у працях багатьох дослідників: М. Кастельс та І. Валлерстайн, Дж. Стігліц і У. Бек, З. Бжезинський і М. Хомський, Дж. Сорос і Ж. Бове, команданте Марко і Ж. Аталі, П. Друкер і Дж. К'єза, О. В. Бузгалін, В. Л. Іноземцев і М. М. Моїсеєв та багато інших. Широта даної тематики обумовлюється різноплановістю й амбівалентністю подібних процесів. Зокрема, в інтерпретації С. Хантінгтона, О. М. Медушевського та інших вестернізація виступає як модернізація, як об'єктивний процес злиття національних економік в єдину світову систему. Як своєрідний інструмент встановлення нового світового порядку, згідно з яким право диктувати волю та управляти світом належить лише суб'єктам вестернізації, інтерпретують ідеологію вестернізму В. Л. Іноземцев, М. Г. Делягін, О. С. Панарін, Ф. Фукуяма, А. Дж. Тойнбі та інші. С. Амін, Л. Бентон та інші розглядають глобалізацію як тотальну вестернізацію, тобто впровадження західної системи цінностей як «загальнолюдських» шляхом нав'язування чужого стилю життя усім народам.

Така кількість публікацій з означеної теми спонукає до визначення співвідношення процесів модернізації, вестернізації і глобалізації в сучасному суспільстві, що й визначає мету даної статті.

Глобалізацію характеризують як пануючу тенденцію світового розвитку, певний новий світовий порядок, покликаний визначити соціокультурний вигляд планети на століття вперед. Глобалізація як тенденція розвитку сучасного суспільства є продуктом інтернаціоналізації, що полягає у взаємозв'язку і взаємодії різних держав і організацій,

крім того, зумовлює виникнення міжнародних об'єднань у різних сферах. Сутність інтернаціоналізації полягає у формуванні глобальних економічних мереж, різкій інтенсифікації зв'язків і взаємодій, появі загальних проблем і криз – «викликів» (економічного, політичного, культурного, демографічного, екологічного порядку), які не можна вирішити поодиноці. Незважаючи на очевидну «розколотість» сучасного світу, це передбачає інтеграцію людства в єдине ціле, тобто формування єдиного економічного простору, нових рівнів взаємодії політичних, соціальних, культурних громадських інститутів, культур і етносів на основі толерантності, комплементарності, соціоморфності існуючих систем.

Глобалізація – це багатоаспектний природно-історичний процес становлення в масштабах планети цілісних структур і зв'язків, іманентно властивих світовій спільноті людей і які торкаються всіх сторін буття людини і суспільства. Відтак, визначальним чинником глобалізації є тенденції світового розвитку, які, звичайно ж, схильні до впливу суб'єктивного чинника в межах, заданих конкретними соціально-політичними умовами. Таким об'єктивним чинником є соціальна модернізація як домінуюча тенденція суспільного розвитку, як системний процес «вирівнювання» світу, який нерівномірно розвивається, і трансформація існуючої світової системи.

Глобалізація є закономірним, але історично обмеженим етапом соціальної самоорганізації. На цьому етапі різні цивілізації і культури вступають у безпосередній і різносторонній міжкультурний діалог, що є тривалим, пов'язаним з конфліктами, процесом. Соціальний страх перед загрозами виступає головним аргументом в обґрунтуванні необхідності і невідворотності самого процесу глобалізації. При цьому одним з ключових питань є положення про послідовне стирання культурних відмінностей у процесі глобалізації. Дане явище поширено іменується культурною уніфікацією (або уніфікацією культури). Мова йде про конвергенції глобальної культури. Все більше і більше стає поширеною універсалізація в сенсі уніфікації стилів життя, символів культури і транснаціональних норм поведінки. Але зміст проблеми глобалізаційного впливу на культуру не вичерпується питаннями уніфікації останньої. Не менш важливою проблемою соціальної взаємодії на глобальному рівні виступає конфлікт між схильністю до гомогенізації культури та її гетерогенізації.

Проблема глобалізації прийшла на зміну теорії модернізації, яку прийнято розглядати в широкому сенсі як історично детермінований процес контролю людей над протіканням природних процесів. У більш вузькому смислі під модернізацією розуміють процес зміни соціально-економічної і політичної складової всіх держав планети відповідно до типу західного суспільства епохи модерну, тобто суспільства, побудованого на принципах лібералізму, і такого, що використовує досягнення індустріального виробництва.

Модернізаційні теорії виникли незабаром після закінчення Другої світової війни і були пов'язані з рухом держав шляхом науково-технічного прогресу, в авангарді якого були країни Заходу і Радянський Союз. Модернізація асоціювалася з поступальним розвитком людства шляхом прогресу, тому і капіталістичні і радянські країни, природно, прагнули цей прогрес очолити. Саме ці передові, розвинуті в виробничо-технічному відношенні країни, визначили стандарти розвитку для всієї планети, на них повинні були

орієнтуватися країни, що розвиваються. При цьому, якщо в західних гуманітарних науках наголос у трактуванні модернізації робився на постулювання західно-ліберальних цінностей, то в соціалістичних країнах під модернізацією розуміли, перш за все, процес індустріалізації і розвитку виробничих потужностей з урахуванням науково-технічної революції.

Згідно з теорією С. Хантінгтона, Європа пережила в своїй історії три хвили модернізації, кожна з яких характеризувалася не лише залученням країн у демократичне русло розвитку, а й подальшим відкотом тієї чи іншої форми авторитарної диктатури. Ознаки того, що сьогодні називають глобалізацією, С. Хантінгтон намагався розрізнити ще в процесі західного модернізування світу, виокремлюючи тенденції до однорідності і схожості сучасних суспільств через появу в них «однакового набору головних якостей» у результаті урбанізації, індустріалізації, поширення грамотності, появи ЗМІ. При цьому С. Хантінгтон вказує на якісно нові тенденції, які виникли в процесі світового модернізаційного розвитку, зокрема розкол між країнами, що виражається у формі цивілізаційних відмінностей. Виокремлюючи дев'ять таких цивілізацій (західна, конфуціанська, японська, індуїстська, православно-словянська, латиноамериканська, африканська і буддистська), С. Хантінгтон передрікає майбутнє зіткнення та протиборство між ними. Хвили модернізації підпорядковують собі незалежні держави, уніфікують специфіку їх розвитку, що, за С. Хантінгтоном, каталізує природну реакцію відторгнення і призведе до «зіткнення цивілізацій».

Сумніви в універсальності західно-модернізаційного розвитку висловлюють й інші дослідники, зокрема й Д. Растроу, який вказує, що в процесі модернізації, поряд з перевагами, спостерігаються також і негативні явища, пов'язані з небезпеками і нестатками, крім того, наслідки модернізації не визначені в моральному плані.

Разом з тим, головна умова модернізації полягає в тому, що вона повинна бути заснована на соціальній, ідеологічній та культурній мобілізації, що спонукає суспільство розвиватися. Тоді модернізація стає чинником ідентифікації культури і, відповідно, чинником всебічного розвитку суспільства. Потребу в модернізації відчують і намагаються практично реалізувати як західні, так і незахідні країни, виходячи зі своїх мети і можливостей, спираючись на досягнутий рівень розвитку. Характер, особливості і темп модернізаційних процесів варіюються залежно від життєвого рівня країни, яка вступила на шлях модернізації, а також готовності суспільства до кардинальних змін у всіх його сферах. Модернізація успішно здійснюється тим суспільством, в якому, як засвідчив досвід новітньої історії, модернізаційний активізм перетворюється в органічно засвоєну ідеологію розвитку.

Досліджуючи основні характеристики модернізації суспільства, необхідно відзначити, що модернізація може розглядатися як суперечливий процес взаємодії чинників диференціації, імперативів рівності та інтеграції, адаптивних і творчих здібностей соціальної системи, її організаційних структур. У цілому модернізація постає як свідоме і наростаюче набуття якісно нових можливостей, що виявляються, по-перше, в ефективному затвердженні нових типів інтеграції та влаштування суспільства, що стримують протиріччя і конфлікти, що виникають у процесі диференціації, нових типів участі населення у розподілі ресурсів відповідно до вимог, породжуваних імперативами соціальної справедливості, по-друге, в гнучкості висування і досягнення нової мети.

Вивчення соціокультурної модернізації в контексті глобалізації дозволяє по-новому, в іншому ракурсі, розглянути перспективи прийдешньої епохи полікультурності і міжкультурної комунікації. Остання є чинником модернізації суспільства і означає діалог і взаєморозуміння людей різних культур, релігій, конфесій, національних традицій, сутнісною основою якого є ідея комплементарності і толерантності. Міжкультурний діалог за своєю природою є суперечливим: з одного боку, він сприяє збагаченню культур завдяки запозиченню різного роду досягнень, інноваційних проектів і технологій більш розвинених країн, з іншого – він зміцнює нерівноправність взаємодії суб'єктів-комунікантів, що свідчить про реальну можливість домінування найбільш розвинених систем, які прагнуть встановити і нав'язати іншим свої «правила». Існуюча нерівноправність суб'єктів-комунікантів породжує безліч проблем і конфліктів, вирішення яких можливе, якщо «платформою» діалогу буде виступати раціональний дискурс, заснований на розсудливості, стриманості, толерантності, взаєморозумінні, шанобливому ставленні до культури «Іншого», «Чужого».

Взаємозв'язок і взаємовідношення процесів модернізації та глобалізації значною мірою визначають логіку розвитку сучасного світу і ставлять світову спільноту перед проблемою свого майбутнього. Важливо не те, що розділяє, а те, що об'єднує в досягненні спільної мети. Важливо, щоб суспільство було заздалегідь підготовлене морально й економічно до всебічних перетворень.

Модернізація як об'єктивний, але суперечливий процес передбачає різні форми протидії: небажання зрозуміти, консерватизм, забобони, боротьба з відставанням, посиленням зовнішньої залежності, застоєм і кризами. З цих причин модернізація, зазвичай, часткова і нерівномірна, а тому може бути затримана різними зовнішніми обставинами. Нерівність у будь-який момент може перерости в суперництво і боротьбу серед країн «третього» світу.

Одна з основних проблем модернізації суспільства в контексті глобалізації пов'язана з питанням, хто в новому світі виявиться у вигравшій, друга – з потенційною регіональною чи глобальною нестабільністю через взаємозалежності національних економік на світовому рівні. Третя проблема викликана побоюванням, що контроль над економікою окремих країн може від суверенних урядів перейти до найбільш сильних держав, багатонаціональних або глобальних корпорацій і міжнародних організацій. Важливою є також проблема кризи цінностей у суспільстві. Відбувається регрес у людських відносинах – втрата віри у справедливість і майбутнє, відчуття нестабільності у суспільно-політичних інститутах. Посилюються протиріччя, відчуження людини в суспільстві – нерівність, соціальна несправедливість, корупція, безправ'я, розвиток мафіозних структур, алкоголізм, наркоманія, проституція тощо.

Тісно пов'язаним з процесом модернізації є процес вестернізації, що розуміється як поширення західних цінностей, зокрема ліберальної ідеології і ринкової економіки, по всьому світу. Поряд з позитивними якостями, такими як боротьба за права людини, поширення прав і свобод людини, вестернізація має і негативні: поширення економічної кризи, екологічних проблем і загострення соціокультурних протиріч. Процес вестернізації, що відродився в кінці XX ст. під проводом Сполучених Штатів Америки, які, використовуючи міжнародні структури, не лише одержують переваги від уніфікації

економічних умов, а й активно втручаються в справи інших держав, намагаючись нав'язати американські стандарти життя.

Поняття вестернізації є основою ідеології, згідно з якою все західне виступає як передове, а все інше, влаштоване не за західними зразками, є ознакою відсталості. Ідеологія вестернізму виступає як обґрунтування переваг суспільства споживання і його завищених стандартів якості життя та виявляється у формі зовнішнього глобалізаційного тиску. В сучасних умовах, поряд з природними глобалізаційними процесами, на основі вестерністської ідеології реалізується насильницька глобалізація, в результаті чого робиться спроба створити уніфіковану світову спільноту. Це призводить до принципової деформації традиційних цінностей соціуму в країнах, які виступають об'єктами глобалізаційних процесів. Відтак, спроба реалізації ідеології вестернізації світової спільноти є наслідком порушення законів об'єктивного історичного розвитку, оскільки є нав'язуванням чужого, невласного для даного соціуму, досвіду.

Вестернізація розгортається по мірі цілеспрямованої дискредитації традиційних ідеологій за принципами ідеологізації, деідеологізації і реідеологізації спільнот і є засобом вирішення внутрішніх проблем суспільства за принципами виправдання екстраполяції вестерн-зразків і недопущення альтернативних перспектив суспільного розвитку. Ідеологія вестернізму адаптується до сучасних умов, зазнаючи відповідні метаморфози і виступаючи, зокрема сьогодні, або як ідеологія стабілізації суспільного життя, або як ідеологія входження у світову цивілізацію, або як ідеологія відведення військових загроз тощо.

Сьогодні відомі різноманітні способи самоствердження спільнот на планеті, зокрема способи самоствердження горців, степовиків, тундровиків, осілих суспільств, кочових суспільств тощо. При цьому специфіка спільнот залежить від складу об'єктивних умов і суб'єктивних чинників життя і діяльності народу, зокрема від кліматичних, географічних, геополітичних, ландшафтних та інших детермінантів. Примітивна вестерністська дихотомія «цивілізованість (по-європейськи) або варварство» довела свою неспроможність, що відкрило шлях плюралізму цивілізацій, і у зв'язку з цим поняття загальнолюдської єдності знову проблематизується. Замість вестерністського світу, в якому домінуючі позиції займають основоположні параметри західної раціоналістичної цивілізації, повинна виникнути нова цивілізація на засадах органічного поєднання єдності і неподільності світового співтовариства, з одного боку, диверсифікації та плюралізму народів, культур, релігій – з іншого.

Розгляд модернізації як вестернізації сьогодні є неадекватним. На новому етапі цивілізаційного розвитку модернізацію не можна більше визначати як перенесення європейських інститутів в інші країни, як перехід до фіксованого типу суспільства. Модернізація повинна включати в себе різноманітність моделей, схильних до змін. «Вестернізацією», так само як і «наздоганяючою модернізацією», сьогодні іменується всього лише окремих випадок і прояв прагнення деяких країн і народів вписатися в «Постсучасну» спільноту. Визначення процесу модернізації як вестернізації фіксує вузький підхід, збиткову трактовку поняття і залишає «за бортом» сутність цього феномену. Співтовариства не західного типу можуть піддаватися модернізації, не запозичуючи західних цінностей, норм, інститутів і форм поведінки, не відмовляючись

від своїх власних культур. Насправді модернізація виступає як пошук синтезу елементів традиційності і сучасності.

Людство стоїть на початку якісно нового і тому невідомого періоду свого розвитку. З одного боку, закінчується епоха зміни природи: антропогенне навантаження наблизилося до об'єктивної межі, і людина починає вирішувати цю проблему шляхом пристосування себе до оточуючого середовища. З іншого боку, технології вирвуться з-під громадського контролю, як це було при переході від феодалізму до капіталізму, несучи на плечах вже не просто нові суспільні відносини, а й новий вигляд усього людства.

Література:

1. Акиндинова Т. А. Глобализация как имманентный процесс в культуре / Т. А. Акиндинова // Глобализация и культура. Аналитический подход : сб. науч. материалов. – СПб., 2003.
2. Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества / З. Бауман. – М. : Весь мир, 2004.
3. Бжезинский З. Великая шахматная доска / З. Бжезинский. – М., 1998.
4. Валлерстайн И. Миросистемный анализ: Введение / И. Валлерстайн ; пер. Н. Тюкиной. – М. : Изд. дом «Территория будущего», 2006.
5. Валлерстайн И. Модернизация: мир праху ее / И. Валлерстайн // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2008. – № 2. – С. 21–26.
6. Гранин Ю. Д. Глобализация и вестернизация: pro и contra / Ю. Д. Гранин // Новое в психолого-педагогических исследованиях. – 2009. – №3. – С. 31–38.
7. Делягин М. Г. Мировой кризис: Общая теория глобализации / М. Г. Делягин. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : ИНФРА-М, 2003.
8. Иноземцев В. Л. Глобальный конфликт XXI в. Размышления об истоках и перспективах межцивилизационных противоречий / В. Л. Иноземцев, Е. С. Кузнецова // Полис. – 2001. – №6. – С. 131–139.
9. Кесседи Ф. Х. Глобализация и культурная идентичность / Ф. Х. Кесседи // Вопросы философии. – 2003. – №1. – С. 76–79.
10. Степин В. С. Философия и поиск новых ценностей цивилизации [Доклад на IV Российском философском конгрессе 24–28 мая 2005 г. Москва] / В. С. Степин // Вестник Российского философского общества. – 2005. – № 4.
11. Степин В. С. Эпоха перемен и сценарии будущего / В. С. Степин // Избранная социально-философская публицистика. – М. : Наука, 1996.
12. Толстых В. И. Цивилизация и модернизация в контексте глобализации / В. И. Толстых // Философия, наука, цивилизация. – М. : Эдиториал УРСС, 1999.
13. Федотова В. Г. Неклассические модернизации и альтернативы модернизационной теории / В. Г. Федотова // Вопросы философии. – 2002. – № 12. – С. 3–21.